

Rockenbauer Zoltán

A NYOLCAK ÉS A HADIFESTÉSZET

Az első világháború kitörése meggátolta, hogy a Nyolcak rendezzék a már békeidőben szétszilárdott soraikat. A csoport hivatalosan ugyan nem szűnt meg – Márfy csak a háború utánra teszi a művésztársaság végleges felbomlását,¹ – de a tagok kényszerűen szétszóródtak. A Párizsban élő Czóbel Béla az internálás elől Hollandiába menekült, így véglegesen elszakadt társaitól. A többiek Magyarországon rekedtek, nem volt lehetőség többé a korábbi utazgatós, kétlaki életmódra. Hárman elkerülték a frontot: Kernstok Károly jobbára nyergesújfalui birtokán időzött, Tihányi Lajost siketsége, Czigány Dezsőt családi körülményei tették alkalmatlanná a hadiszolgálatra. Berény Róbert, Márfy Ödön, Orbán Dezső és Pór Bertalan azonban önkéntesként bevonult, mint oly sokan a művészvilágból itthon és külföldön egyaránt.

A hadifestészet eredeti célja a háborús események heroizálása lett volna,² az utókor azonban sokkal inkább a véráldozattal kapcsolja össze a fogalmat. Sok fiatal művész veszett oda, vagy sebesült meg súlyosan a szolgálat alatt. A kor modernjei közül elegendő felidéznünk az alig 27 éves August Mackét, a Blaue Reiter csoport kiválóságát, aki már 1914 szeptemberében elesett, vagy a futurista Umberto Boccionit, ki a lováról lezuhanva lelte halálát 1916-ban. Az expresszionista Oskar Kokoschkanak már a halálhírért is közölték a lapok, de ő végül túlélte, hogy fejlődéssel és súlyos szuronysebbel szállították a kórházba.

Az első világháború kíméletlenségéről tudósítanak Mednyánszky László művei is. Mednyánszky úgy vonult be önkéntesnek, hogy jócskán túl volt a hadköteles életkoron, és külön kérvényeznie kellett, hogy a frontra mehessen. Számára a háború a nagy témát jelentette, komor tájai, csavargótípusai a háború alatt harctér, sebesült és halott bakák formájában tértek vissza vásznain.

Alaposabb kutatás nem foglalkozott mindezidáig a Nyolcak hadifestészeti vonatkozásaival, a művészettörténet-írás beírta azzal a konszenzusos vélekedéssel, hogy őket is meggyötörte a frontszolgálat valamint az emberi szenvedés látványa.

„Alkotó munkánk teljében sújtott le ránk is, mint anyyunkra, a világháború, ifjúságunk delelőjén, amikor az alkotás képessége a művészemben talán a legteljesebb. A mi pályánkra, bizony, rásütötte bélyegét – emlékezett Berény Róbert a háborús évekre. – A világválság sohasem kedvez a művészi elvonatkozásnak. Többé-kevésbé megintogtunk mi Nyolcak is, belső meghasonlottsággal, testi és lelki aka-

¹ „A Nyolcak aztán a háború után bomlott fel.” Ld.: Márfy Ödön beszél életéről és festészetéről Horváth Bélának. 1957 után. – Horváth Béla-hagyaték. MTA Művészettörténeti Kutatóintézet Adattár, ltsz.: MDK-C-I-217. [továbbiakban: MTA MKI Adattár]

² A hadifestészetéről ld. részletesen: Markója Csilla: Tájékp csata után – Mednyánszky és a hadifestészet. *Enigma*, 7. no. 28. 2001. 7-40.; Zádor István: *Egy hadifestő emlékei. 1914-1918*. Budapest, [1933.]

dállal, anyagi nehézségekkel kellett megküzdenünk. Vannak olyanok, akiket ez a csapás örökre visszavetett a bátorság útjáról. Engem csak megállított – vagy hét-nyolc esztendőre. Hét egész esztendeig azt produkáltam, hogy nem tudok produkálni.”³

Márffy Ödönről írt kismonográfiájában Zolnay László ugyancsak leszögezi, hogy „a világháború, amelyet Márffy Ödön végigharcolt, és mint a császári és királyi hadiszállás festője végigfestett és végigrajzolt, jó időre elhallgattatta a Nyolcak által felkavart képzőművészeti csaták zaját. Márffy Ödön lovas tűzér-főhadnagy a harctereket járva stúdiók szízeit, ezreit vetette papírra. [...] Mint hadifestőt is az egyszerű emberek mérhetetlen nyomorúsága rendítette meg.”⁴

Pór Bertalanról írva Oelmacher Anna azt fejtegeti, hogy a festő „nem a csata hevét, vagy az osztrák-magyar hadsereg győzelmes «előnyomulását» mutatja be, hanem a háború nyomán elcsendesedett, elembertelenedett világot. Elhagyott szekereket, üres falvakat, felszaggatott földet rajzolt, közömbösen dolgozó katonákat, tehát azt a következtetést, mit humanista szemlélete erről a háborúról diktált, hogy: «van aki veszít és nincs aki győz». Állásfoglalása ezekben a rajzokban nem olyan szenvedélyes és félreérthetetlen, mint Mednyánszky hasonló munkáiban, de ha Mednyánszky elsősorban az emberi szenvedést látta és láttatta nagy erővel, Pór e szenvedés hiábavalóságára hívta fel a figyelmet.”⁵

A Nyolcak hadifestőinek az első világháborúhoz való illetén tragikus viszonya azonban nemigen olvasható ki sem ismert műveikből, sem a ránk maradt, korabeli dokumentumokból.

Négyük közül Orbán Dezső kóstolt legkorábban a katonaság rejtelseibe, mivel ő 1912-től már a Balkáni háború idején is Dalmáciában szolgált, majd 1914-ben is ide tért vissza. (1. kép) Az első Balkán-háborúban (1912. október 8. – 1913. május 30.) a Monarchia nem volt hadviselő fél, csapataink csak megfigyelőként vettek részt az eseményekben. Orbánt Párizsból hívták szolgálatra, de hat évtized távolából inkább elégedetten emlékezett a lehetőségre, mintsem kényszerű kötelességként: „A balkáni háború miatt kellett, hogy visszatérjek Magyarországra és hét hónapot töltöttem Dalmáciában egy erődben, mint az osztrák-magyar hadsereg főhadnagya. Mi nem vettünk részt a háborúban, csak elővigyázatosságból állomásoztunk ott, s így volt bőven időm festeni. Ennek az időszaknak egyik eredménye a Dalmát táj című festmény.”⁶ (A szóban forgó, nagyméretű tájképet Orbán később magával vitte Ausztráliába, ma a New Castle City Art Gallery gyűjteményének része.) Minden valószínűség szerint ugyanott festette az 1913-as dátummal szignózott *Öből* című képét is.

³ Dénes Zsófia: Berény. *Bécsi Magyar Újság*, 1922. március 2. 5. – módosításokkal újraközölve: *Művészet*, 4, 1963, 10. 12–13.

⁴ Zolnay László: *Márffy*. Budapest, Budapest, 1966. 13.

⁵ Oelmacher Anna: *Pór Bertalan*. Budapest, 1955. 29.

⁶ Desiderius Orbán: Looking back. *Desiderius Orban Retrospective. Works from 1900 to 1975*. New South Wales, Art Galery, 1975. 9.

„Az első világháború kitörésével ismét vissza kellett térnem Dalmáciába - folytatja Orbán -, mint egy kis erődítmény ütegparancsnoka, amely előőrsként őrizte az osztrák-magyar flottabázist Cattarónál. Mi csak egyszer vettünk részt harcban az egyesült angol-francia flotta ellen.” A kisebb incidens során egy francia cirkáló - amelynek a neve történetesen Courbet (!) volt - megközelítette az osztrák-magyar állásokat, de sikerült egyetlen ágyúlövessel elijeszteni. - „Csupán néhány hónapot töltöttem Dalmáciában, de sokat festettem.” - tette hozzá újfent.⁷ E rövid időszakot leszámítva Orbán nem járt hadszíntéren, mivel egy közelebről meg nem nevezett betegség miatt megoperáltatta magát. Lábadozó idejét már Budapesten töltötte, és ettől kezdve végig a fővárosban maradt. 1915-ben oktatója majd vezetője lett egy tiszti kiképző iskolának - idejét, saját bevallása szerint, jórészt festéssel töltötte. Egy második operáció során ismerkedett meg későbbi feleségével, aki mint orvostanhallgató épp gyakornoki idejét töltötte a katonai kórházban.⁸ E szinte idillinek tetsző helyzetben Orbán első, gyűjteményes kiállítására koncentrálhatott, amelyre 1917 tavaszán került sor a Könyves Kálmán Szalonban. A kiállított 44 olajfestmény és 46 grafika közt nem volt háborús témájú alkotás.⁹ Olyan, az életmű szempontjából fontos darabok szerepeltek a tárlaton, mint az 1915-ben festett *Gloxénia*, illetve az ugyanekkor készült *Fehér csendélet*. Orbán Dezső csak 1918-ban szerelt le, mint hadiszolgálat alól felmentett, tartalékos tüzérfőhadnagy.

Míg Orbánt hadiszolgálatra való alkalmatlansága után nevezték ki tisztiiskolavezetőnek, Márfy Ödön esetében éppen fordított volt a sorrend. Egy 1916. januári, a Hadügyminisztériumnak írott kérelméből értesülünk a részletekről: „1914. augusztus 17-én felülvizsgáltak és saját kérésemre a fenti ezred [a 11. sz. császári és királyi tábortüzérezred] pótütegéhez osztottak be kiképzési szolgálatra, ahol először oktatótisztként, majd a tartalékos tisztiiskola parancsnokaként teljesítettem szolgálatot.

1. Orbán Dezső, 1915.
Gajdusek Erzszi felvétele,
magántulajdon.

⁷ Uo., 9.

⁸ Uo., 9-10.

⁹ Ld. Orbán Dezső gyűjteményes kiállításának katalógusa Könyves Kálmán Szalonjában. 1917. április-május. Budapest, 1917.

2. A Márffy Ödön vezette tisztképző iskola (Kisfaludi Stróbl Zsigmond, Márffy Ödön, Berény Róbert, Körmendi Frimm Ervin, Pór Bertalan), 1915. Ismeretlen fényképész felvétele, magántulajdon.

1915. november 4-én újfent felülvizgáltak és mint harctéri szolgálatra alkalmatlant további 3 hónapra kiképzési célokra alkalmas osztályozást kaptam.¹⁰

Márffy beosztottjai nem akárcik voltak: „Berény, Pór, Stróbl is az én ezredemben szolgáltak, mint önkéntesek. Ott voltak az önkéntes iskolában, amelyet akkor én vezettem” – mesélte később alig leplezett büszkeséggel.¹¹ Az ezredet persze nem ő vezette, hanem csak annak katonaiskoláját, ám ez így is nagy kiváltságnak számított. Berény első felesége, Somló Léni elmondásából kiderül, hogy festőbarátai is így gondolhatták: „amikor [Berény Róbert] bevonult a tüzérekhez, igyekezett bekerülni ahhoz az ezredhez, ahol Márffy mint főhadnagy iskolaparancsnok volt. Így került oda Róbert, Zágón Vilmos, Pór Bertalan, Körmendi Frimm Ervin és Kisfaludi Stróbl Zsigmond. Nyáron nálunk gyülekeztek a fiúk, hogy együtt készüljenek a tiszti vizsgára, melyet egyik sem tett le – azt hiszem”.¹² De bizony! Pórból is tiszt lett, ám

¹⁰ Márffy Ödön német nyelvű levele a Császári és Királyi Hadügyminisztériumnak, Budapest, 1916. január 9. Ld.: Márffy Ödön személyi anyaggyűjtője. Wien, Kriegsarchiv, AOK Kriegspressquartier, Karton 36. [a továbbiakban: Kriegsarchiv] Márffy dossziéjának iratait Ormos István fordította magyarra, szíves segítségéért ezúton mondok köszönetet.

¹¹ Márffy Ödön beszél kortársairól és a korról. Somogyi Árpád kikérdezése. 1951. április 18. – MTA MKI Adattár, ltsz.: MDK-C-11-26. 4.

¹² Szij Béla: Berény Róbert életútja a gyermekévektől a berlini emigrációig. *A Magyar Nemzeti Galéria Közleményei*, 4. 1963. 120

3. Pór Bertalan családja körében, 1915 körül.
Ismeretlen fényképész felvétele, magántulajdon.

Berény valóban csak a szakaszvezetőségig vitte. Hogy miért, erre maga ad önironikus magyarázatot: „Márffy csakhamar nagy szerepet kapott életünk sorsának alakításában, t. i. tüzér főhadnagy létére, méghozzá 1915 elején iskolaparancsnoki minőségében módot nyújtott, hogy a táborig tüzérség gyönyöreiben részesülhessünk. Ezek a gyönyörök nagyrészt olyan kunsztok elsajátításából állottak, amelyek a ló hátán játszódtak le. (Velem több ízben a ló alatt.) Csak melleleg említem meg, hogy abban az iskolában akkor egy gyérszámú hadi önkéntes között hat festő és egy Stróbl Zsiga volt. El is veszítettük azt a háborút.”¹³

Egy korabeli fotó látványosan igazolja Berény szavait (2. kép). A fényképen a tiszti iskola vitézei láthatók lóháton: négyen – Kisfaludi Stróbl, Márffy, Körmendi Frimm, Pór – katonásan felsorakozva; egyedül Berény az, aki még az exponálás idejére sem képes a lovát a sorban tartani. A Márffy vezette tartalékos tisztiiskola aztán 1915 végén feloszlott,¹⁴ és inentől kezdve már a Nyolcak e három tagja sem maradhatott együtt.

¹³ Berény Róbert beszédtervezete Pór Bertalan 70. születésnapja alkalmából. Kézrel javított gépirat. 3. – MTA MKI Adattár, ltsz.: 23306/IX. 22./ 1992.

¹⁴ Márffy e tényre hivatkozva kérte hadifestői átminősítését: „Kérésemet azzal a körülménnyel is alátámasztom, hogy a fenti pótüteg tartalékos tisztiiskolája december végén feloszlott, és én ily módon hadifestőként a szolgálat károsodása nélkül azonnal új foglalatosságomnak szentelhetném magam.” Márffy Ödön német nyelvű levele a Császári és Királyi Hadügyminisztériumnak, Budapest, 1916. január 9. Kriegsarchiv.

4. Pór Bertalan Szurmay Sándor hadügyminisztert festi, 1916. Ismeretlen fényképész felvétele, magántulajdon.

Pór Bertalanról elképzelhető, hogy az ötvenes években úgy érezte, testileg-lelkileg igencsak megszenvedte az első világháborút – miként ez Oelmacher Anna 1952-ben írt, fentebb idézett szövegéből kiolvasható –, ám a róla szép számmal fennmaradt katonaképek¹⁵ éppenséggel nem ezt sugallják. Sokkal inkább úgy tűnik, hogy szívesen pózolt egyenruhában családja körében (3. kép), fiatal hölgyek társaságában, a festményei előtt otthon, vagy épp kivont karddal a Százados úti művésztelepen. A hadiszolgálat hősie vagy gondtalanságot sugalló képeit is megőrizte: az egyikén lóháton feszít, a másikon a bajtársakkal pecázik, egy harmadikon csapatával ágyútalpat ülnek körbe, mintha csak valamely sportkör tagjai lennének. A legfontosabb dokumentumon pedig egyenesen Szurmay Sándor hadügyminisztert portrézza, ilyenformán aligha valószínű, hogy nehéz sorsa volt (4. kép).

Pór hadnagyi rangban a 32-es tüzérezredhez került, és 1916-ban küldték ki az ukrán frontra. Mint a Nyolcak idején, ezúttal is sokat rajzolt. A Kelet-galíciai élmények alapján 16 litográfiát tartalmazó mappát is megjelentetett. Sűrű szövetű tájképei alig tekinthetők par excellence hadiképeknek. Harci jelenet egy sincs közöttük, egyikén-másikon felbukkannak ugyan lövészárkok, katonasátrak, táborozó bakák, de a téma mintha csak ürügyül szolgálna. A konstruktívabb megfogalmazású ceruza és tusrajzok mellett realiztikusabb akvarelleket is készített. A Szurmay-arc képen (5. kép), és egy katonaruhás önarcképen túl valószínűleg számos más tiszti portrét is rajzolt vagy festett, mivel ezúton kisebb előnyökhöz és pénzhez is lehetett jutni.¹⁶ Oelmacher Anna szerint azonban csak 1917-ben tették lehetővé, hogy a sajtó-főhadiszállás keretében frontrajzolóként dolgozhassék.¹⁷

A négy nyolcacos közül a katonai pályán Berény Róbert vitte a legkevesebbre. A Márfy-féle tisztiiskola felbomlását követően a háború végéig a Budapesti Házi-

¹⁵ Ld. Pór Bertalanról készült fényképhagyaték, magyarországi magángyűjtemény. A hagyatékot Vágó Csilla tárta fel kutatásai során. Ezúton szeretnék köszönetet mondani neki, hogy az anyagba betekintést engedett.

¹⁶ Ld. egyebek mellett Zádor 1933. i. m. 115–118.

¹⁷ Oelmacher 1955. i. m. 29.

ezred 32-es gyalogegységének szakaszvezetőjeként teljesített szolgálatot, 1917 novemberétől 1918 októberéig az ezredközpontra volt beosztva.¹⁸ (6. kép) Az 1916-os esztendőből sok rajza maradt ránk, ezek döntő többsége azonban – meglepő módon – állatkerti tanulmányrajz. Hogy pontosan mi céllal készültek az elsősorban egzotikus vadakat – oroszlánt, tigrist, leopárdot, bölényt, majmokat – megörökítő, realiztikus alkotások, további kutatás hivatott kideríteni. Azért a katonai életre utaló művek is születtek: elsősorban egyenruhás önarcképek, portrék (7. kép). Ekkor készült egyetlen ismert litográfiája a 32. gyalogezred parancsnokáról, Otto Redlich von Redensbruck alezredestől, melyet a Budapesti Háziezred Festőinek Képkiallításán 1918 januárjában a Nemzeti Szalonban is kiállított. Olajképei közül említést érdemel az 1916-ban festett Beck Soma katoniorvos portréja, illetve a IV. Károlyt koronázási egyenruhában ábrázoló arckép 1917-ből. Feltűnő, hogy a mindig kísérletező kedvű Berény mennyire realiztikus módon közelítette meg ekkoriban témáit. Talán erre célozhatott azzal a kijelentésével, hogy „hét egész esztendeig azt produkáltam, hogy nem tudok produkálni.”

Egyetlen háborús jelenetet megörökítő olajfestménye lappang. Létezéséről csak a fent említett kiállítási katalógusból tudunk. A cím – *Ütközet a Terascheny-i Kotovecz patak hídjánál 1917. aug. 9.-én* – azt sugallja, hogy a festő maga is szemtanúja volt az eseményeknek, ez azonban erősen kétségesnek tűnik.¹⁹

Márffy Ödön is mindent megtett azért, hogy az önkéntesi éveket minél gondtalanabbá tegye, és ha annyira nem is volt szerencsés, mint Orbán Dezső, panaszra neki sem igen lehetett oka. Mint láttuk – már bevonulásakor felettébb kedvező helyzetbe került, amit talán annak köszönhetett, hogy kis megszakítással másfél évtizede volt már hivatalnok a Budapest Fővárosnál, és pártfogójának tudhatta Bárczi István főpolgármestert.²⁰

5. Pór Bertalan: Szurmay Sándor.
Olaj, vászon.
Korabeli fénykép,
magántulajdon.

¹⁸ Berény Róbert festőművész-kataszteri úrlapja. – MTA MKI Adattár, ltsz.: MKCS-C-I-57/492-1. Ezúton köszönöm meg Barki Gergelynek, hogy Berény Róbertre vonatkozó adatait megosztotta velem. A reprodukciót közli: *A Budapesti Háziezred festőinek képkiallítása. A cs. és kir. gy. e. elesett özvegy- és árva-alap javára*. Nemzeti Szalon, 1918 január 10–15. Budapest, 1918.

¹⁹ Ld. uo. Berény három képet állított ki, a harmadik a *Télester hangulat* címet viselte.

6. Berény Róbert és Somló Léni, 1916 körül. Ismeretlen fényképész felvétele, Thomas A. Sos tulajdona, New York City, USA.
© Thomas A. Sos, New York.

Akárcsak Orbán, ő is 1915-ben ismer-
te meg későbbi feleségét, Boncza Bertát –
igaz, ekkor még mint Ady Endre újdön-
sült hitvesét mutatta be neki Bölöni
György március utolsó napjaiban. Csinsz-
ka számára is emlékezetes lehetett a sná-
dig katonatiszttel való találkozás, mert az
esetet feljegyzésre érdemesítette: „Egy d. u.
Itókéval Gyurkáért megyünk akkor talál-
kozom Ödönnel, aki katona.”²¹

Beszédes az a korábban ismeretlen
önarckép-rajza, amely 2011-ben került
Csécsy Magda nyelvész hagyatékából a
Petőfi Irodalmi Múzeum gyűjteményé-
be.²² (8. kép) A kristályos szerkezet és a
beállítás olyannyira megegyezik a *Konst-
ruktív önarckép* (1914) öntudatos pózá-
val, hogy azt hihetnénk, e festményhez
készült vázlatról van szó. Ám bizonyosan
később készült, mert már főhadnagyi
egyenruhában mutatja a festőt. E rajz leg-

inkább azt sugallja, hogy a katonaság Márffy számára a civil élet szerves folytatását
jelentette, és nem lényegi változást. A festő ekkori életformájáról árulkodik Tihanyi
Lajos 1915 júniusában Tersánszky Józsi Jenőnek írt levele: „Márffyról [...] nem hi-
szem, hogy elviszik. Ő naponta 2szer is bankettezik, autózik és ha szó kerül szerény
életemről, akkor hivatkozik reá, hogy ő «dolgozik». Meg is vallottam neki és másnak
is hogy ha festőművész nem lennék, én is főhadnagy szeretnék lenni.”²³

Egy másik, nem kevésbé jellemző visszaemlékezés – Aurel Ciupe román festőé –
munka közben látatja Márffyt: „Talán 1915-ben történt. Szarajevó után volt mind-
enesetre. Háború volt már, erre biztosan emlékszem. [Valószínűleg 1916. vagy 1917.
– R. Z.] A bánági kisvárosban kezdtük megszokni a monarchia mundérijában pom-
pázó katonatiszteket. Egyikük mégis feltűnt nekem egy reggel. Kardja a hóna alatt,
tisztai szolga vitte utána a vásznat és a palettát. Utána eredtem, de hogy megszólítsam
arra már nem volt merszem. A folyó felé vette útját, majd a templom küszöbén fes-

²⁰ Márffy hivatalnoki tevékenységéről és Bárczi Istvánhoz való viszonyáról ld. egyebek mellett:
Rockenbauer Zoltán: *Márffy. Életműkatalógus*. Budapest – Párizs, 2006. 10–11., 41–42.

²¹ Vitályos László: *Ady-Léda-Csinszka*. Budapest, 1977. 57. Itóka: Bölöni Györgyné Márkus Ottília.

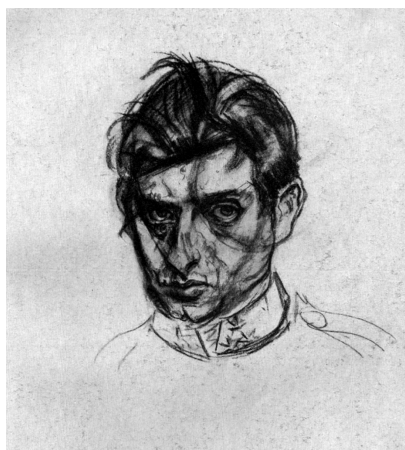
²² Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, Kézirattár, ltsz.: 2011.52.1. [továbbiakban: PIM Kézirattár],
Csécsy Magda, édesapjától, Csécsy Imre, polgári radikális politikustól örökölte a rajzot.

²³ Tihanyi Lajos levele Tersánszky Józsi Jenőnek, 1915. június 26. – PIM Kézirattár, ltsz.: V.
4330/167/27. – közli: Majoros Valéria Vanília: *Tihanyi Lajos. Írásai és dokumentumok*. Budapest, 2002.
62–63.

tette meg a képet. Igen, ezt a képet – mutat rá a mester a műterem folyosóján fölakasztott, mélyzöld tónusban megkomponált korai Márffy-képre. – Később tudtam meg, hogy a magyar művészet kiváló mestere, Márffy Ödön volt az ismeretlen katonatiszt; azt is hallottam azután, hogy Csinszkát, Ady özvegyét vette feleségül... Most ötven év után azért vettem meg a képet – egy lugosi családhoz került –, mert a félénk gyermeket idézte nekem, aki bővölten leste a festő titkait.”²⁴ A tiszti rang tehát igen kényelmes helyzetbe hozta, korábban inas aligha segítette művészetét. Márffy egyik levele a tisztiszolga nevét is megörökíti, emlékezzünk meg róla mi is, hogy Orbán Tamásnak hívták, aki az állványt és a vásznat cipelte.²⁵

Kérelmének megfelelően 1916 februárjában Márffy megkapta a hadifestői beosztását, és a karintiai csoporthoz került, hogy a frontra menjen rajzolni. Mivel a csoport nem indult el, így szabadságot kért és kapott ápriliséig.²⁶ Májusban jutott ki az Ukrán frontvonalra, nagyjából ugyanoda, ahová Pór Bertalan is vezényelték, de nincs rá adat, hogy ekkoriban találkoztak volna. Márffy fényképes tábori levclapon értesítette édesanyját: „Kelet Galiciában vagyok a Strypánál. Most az oroszok keveset lőnek csak légi harcok vannak inkább jól vagyok de az idő rossz és hideg. Majd jobb lesz. Hogy vagytok. Irjatok a tulsó címre. Csókol Ödön.”²⁷ A képeslapon a 39. honvédhadosztály bajtársainak gyűrűjében áll szivarvéggel a kezében (9. kép).

Galíciában készült rajzai – amelyből jelenleg nyolcat ismerünk – emlékeztetnek Pór Bertalan itteni grafikáira. Nem harci jelenetek, inkább a táborozások emlékei. Lövészárkok, egy-egy katonai eszköz, egyenruhás bakák jelzik a hadi környezetet. A tájak konstruktív, a Nyolcak időszakára emlékeztető megfogalmazásai vegyülnek a realiztikusabb ábrázolásokkal, inkább rutinszerű vázlatok, mintsem önálló alkotások.

7. Berény Róbert: Katonaruhás önarckép, 1917. Kréta, papír; 285 x 462 mm; j.n., MNG, ltsz.: 1916-83. © Magyar Nemzeti Galéria, Budapest.

²⁴ Murádin Jenő: Városok, évek. Kolozsvári beszélgetés Aurel Ciupével, a Román Szocialista köztársaság érdemes művészevel. *Művészet*, 12, 1971, 12. 33. A szóban forgó festmény valószínűleg a *Lugosi táj*. (Márffy 2006. i. m. 5.8.3.7.)

²⁵ Márffy Ödön német nyelvű levele a Császári és Királyi Sajtóhadiszállás Parancsnokságának, Budapest, 1916. szept. 22. Kriegsarchiv.

²⁶ Márffy Ödön német nyelvű szabadságkérelme a Császári és Királyi Sajtóhadiszállás Parancsnokságának, Budapest, 1916. március 17. (A hivatalos engedélyezése a kérelemre rávezetve.) Kriegsarchiv.

²⁷ Márffy Ödön tábori képeslapja Márffy Károlynénak, 1916. május 21. Kratochwill Mimi tulajdona.

8. Márffy Ödön: Katonaruhás önarckép, 1915 körül. Ceruza, karton, 270 x 250 mm, PIM, ltsz.: 2011.52.1. © Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest.

Júniusban már újra a Sajtóhadiszállás főparancsnokságán, Osztravában találjuk, ahol megismerkedik Mednyánszkyval. „Az első v[ilág]háb[orú] alatt én is, Rippl is hadifestők voltunk a Mährisch-Ostrau-ban, (Pozsony felett Morvaország), Mednyánszky is - mesélte évtizedekkel később Márffy - Itt voltunk beosztva a Sajtó főhadiszállásra. Csak sapka és karszallag meg igazolvány volt. Itt találkoztunk kb. havonta s innen küldtek ki bennünket a különféle frontokra. Itt mutattuk be a

9. Márffy Ödön tábori képeslapja Márffy Károlynénak, 1916. május 21. Kratochwill Mimi tulajdona.

rajzainkat és adták ki az ukázt. Itt barátkoztam össze Mednyánszkyval. Hideg őszi idő volt, reggel hatkor indultam, az öreg kijött engem búcsúztatni. Megvárta míg a vonat elindul és lobogtatta a kendőjét, pedig kértem, menjen haza mert megfázik. Bűbájos volt az öreg. [...] Mednyánszkyval való találkozásom kb. 1917. tavaszán lehetett.”²⁸ Valójában 1916 nyarán találkoztak. Pontosán tudjuk, ugyanis Mednyánszky is feljegyezte az esetet a naplójába: „1916. június 12. hétfő, Mährisch-Ostrau. [...] Ma néztem meg Márffy rajzait. Nagyon érdekesek, egy különös, lázas élet van azon vonalhalmaz minden részében, amellyel ő a látott tárgyakat visszaadja. Nagyon egyéni minden ízében, de még a forrongás, a bevezetlenség benyomását teszi; valami még hiányzik a dolgokból?! Azon erőlködés, amellyel törekszik egyénileg látni és egyénileg látottakat visszaadni, erején felüli. A túlfeszített hang megbicsaklik. Ezen irányban dolgozni, és kielégítőt teremteni rendkívül nagy erőt feltételez, amellyel a mai nemzedékben aligha találkozunk. [...] 1916. június 13. kedd.: Ma reggel elkísértem Márffyt a villamoshoz”²⁹

²⁸ Márffy Ödön beszél életéről és festészetéről Horváth Bélának. 1957 után. – Horváth Béla-hagyaték. MTA MKI Adattár, ltsz.: MDK-C-I-217. 10.

²⁹ Mednyánszky László feljegyzései. 1877–1918. Válogatás a festő kiadatlan naplófeljegyzéseiből. Szerk., a szöveget gond., az utószót írta Bardoly István. A szerk. munkatársa Markója Csilla. Budapest, 2003. 319.

A néhány hetes ukrajnai kirándulást követően Márffy újra szabadságra vonult, amelynek meghosszabbítását azon indokkal kérelmezte augusztus elején, hogy a műtermében csatajelenetet fest. „Jelentem, hogy jelenleg egy tüzérségi harcot ábrázoló 153 x 112 cm méretű csataképen (kb. 24 alakkal és 15 lóval) dolgozom. Az ehhez a munkához jóváhagyott szabadságom folyó hó 15-én lejár. Még három-négy hétre van szükségem ennek a munkának a befejezéséhez. Kérem tehát, hogy szabadságomat négy héttel hosszabbítsák meg.” A szabadságot október 1-ig megkapta.³⁰ Nincs adat arról, hogy a nagyszabású csatajelenet valaha elkészült volna. Kiállításon mindenesetre nem szerepelt ilyen témájú képe.

Októberben visszakerült az orosz frontra, de betegség miatt hamarosan megszakította a kirándulást.³¹ A későbbiek folyamán Márffy kérelmeiben a harctéren szerzett, kiújuló tüdőcsúcshurutra, csúzra, valamint meglévő neuraszténiára hivatkozva próbált meg újabb és újabb szabadságot illetve könnyítéseket elérni. A Sajtóhadiszállás főparancsnokságához írt leveleihez rendszeresen csatolt orvosi igazolásokat. Az effélék beszerzésében rutinja volt már, mivel 1907-ben is súlyos neuraszténia címen menttette fel magát a Fővárosi tanácsnál betöltött végrehajtói állásából.³² 1916. október végétől 1917. március 10-ig lényegében végig otthon tartózkodott betegszabadságon. Igazolással, hogy így is hadifestői tevékenységet végez, február végén jelentette, hogy két akvarellt elküldött a Hadilevéltárnak, egyben kérte, hogy szabadságát hosszabbítsák meg, illetve, idézem: „rossz egészségi állapotomra való tekintettel a következő kirándulás során délre osszanak be.”³³

Hogy miként töltötte budapesti napjait, arról Rippl-Rónai egy grafikájának felirata árulkodik. A rajz Tihanyi Lajosról készült 1917-ben, s rajta párbeszédés formában a következők olvashatók a két festő kézírásával: „[Rippl-Rónai]: A Márffy nem volt itt? Neeem? Talán megint a fronton van. [Tihanyi]: Nem! A Bakkszobában a Fészekben.”³⁴ (Tihanyi a Fészek-klub kártyaszobájára céloz, ahová Márffy szívesen járt a tízes években.)

A Sajtóhadiszállás 2. kiállításán Márffy három művel szerepelt közülük két rajz *Részlet a Naroc frontról* címet viselte,³⁵ valamint a *Kém* című akvarell, amelyről Bálint Aladár is dicsérőleg emlékezik meg a *Nyugatban*.³⁶

³⁰ Márffy Ödön német nyelvű szabadságkérelme a Császári és Királyi Sajtóhadiszállás Parancsnokságának, Budapest, 1916. augusztus 11. (A hivatalos engedélyezés a kérelemre rávezetve.) Kriegsarchiv

³¹ Az orvosi igazolás kelte október 25. Ld.: Kriegsarchiv.

³² Részletesebben ld.: Rockenbauer 2006. i. m. 25.

³³ Márffy Ödön német nyelvű levele és szabadságkérelme a Császári és Királyi Sajtóhadiszállás Parancsnokságának, Budapest, 1917. február 25. Kriegsarchiv. E két akvarell feltehetően azonos a Hadtörténeti Múzeumban őrzött akvarellekkel: Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, ltsz.: 5898/ Kp, 15.039/ Kp.

³⁴ A reprodukciót közli: Horváth János: *A Rippl-Rónai Ödön Gyűjtemény*. Kaposvár, 2002. 50.

³⁵ *A Császári és királyi sajtóhadiszállás második műkiállításának katalógusa. 1917. február*. Budapest, Nemzeti Szalon, 1917. No 334., 345. A Naroc tótól északra, Postavynál 1915-ben és 1916-ban súlyos harcok folytak. Kérdéses, hogy Márffy valóban látott-e ütközetet.

³⁶ „Márffy Ödön nagyon kevés munkával szerepel. Kém c. akvarellje elsőrangú”. Bálint Aladár: A

Ám a kiállítási részvétel, valamint a korábban állítólag szóban megígért szabadság-hosszabbítási engedély nem volt elegendő ahhoz, hogy továbbra is otthon maradhasson, viszont kérelmének megfelelően délre, az Adriához vezényelték. Itt alkotó ereje teljében érezhette magát, mert júniusban újabb indítvánnyal fordult a Parancsnoksághoz: „Az a szándékom, hogy tengerészeti vázlataimat és képeimet, amelyeket Albániában és a Cattarói-öbölben tett kirándulásom során festettem, kiegészítsem és más jelentős tengerparti részletekkel teljesebbé tegyem. Ezért az a kívánságom, hogy először Póla, majd Trieszt környékén gyűjtsek motívumokat, hogy gazdagon el legyenek majd látva lehetőleg sokoldalú tengerészeti motívumokkal a téli otthoni munkámhoz, és tervemnek megfelelően kidolgozhattam egy sort a tengerparti képeinkből. Ezért azt kérem, hogy a következő kirándulás során lehetőség szerint Pólába osszanak be.”³⁷ Az adriai szolgálat ihletésére készítette ismert „tengerészeti képeit”: a *Kikötő Castelnovoban* illetve az *Orosz hadifoglyok dokkmunkásként dolgoznak* című olajfestményeket illetve a *Lovak hajóra szállítása* című pasztellt,³⁸ valamint az olyan, jelenleg lappangó grafikákat, mint az *Úton az Adria felé*, *Torpedókilövőcső*, *Matrózmunka* stb., amelyekből később fél tucatot állított ki a Sajtóhadiszállás 3. kiállításán.³⁹

A haditárlatokon való szorgalmas részvételnek kettős célja volt: egyrészt ezzel igazolta otthoni munkáját, másfelől remélhette, hogy képei gazdára találnak. Így a Sajtóhadiszállás budapesti és bécsi éves seregszemléin túl, 1917-ben saját bevallása szerint „15 kisebb képet és rajtot” küldött az osztrák–magyar hadifestészet hollandiai bemutatkozásra,⁴⁰ és több olajképet a berlini Isonzo-kiállításra.⁴¹

Az olasz fronton feltehetően 1917 nyár végén járhatott. A Sajtóhadiszállással folytatott levelezésből nem derül ki, hogy miként került ki az Isonzó mellékfolyójánál, a Wippachnál állomásozó császári és királyi hadtesthez. Háborús korszakának legjelentősebb alkotása mindenestre ebből az élményből fakadt. A *Wippach völgyében*⁴² című olajkép a késői Nyolcak-stílust viszi tovább: a szerkezetes kompozíción a grafikus megoldások és a hideg színek dominálnak. Különös, hogy Márfy valami-

sajtóhadiszállás második kiállítása. *Nyugat*, 10. 1917. I.: 410.

³⁷ Márfy Ödön német nyelvű levele és szabadságkérelme a Császári és Királyi Sajtóhadiszállás Parancsnokságának, Budapest, 1917. június 21. Kriegsarchiv.

³⁸ Rockenbauer 2006. i. m. No 5.9.4.1; 4.6.3; 4.6.4

³⁹ *A Csász. és kir. sajtóhadiszállás műkiállítás katalógusa 1918. május-június*. Budapest, Múcsarnok, 1918. No 139., 143–145., 155., 248.

⁴⁰ Márfy Ödön német nyelvű levele és szabadságkérelme a Császári és Királyi Sajtóhadiszállás Parancsnokságának, Budapest, 1917. június 28. Kriegsarchiv. A katalógusban azonban csak egy műve van feltüntetve. Ld.: *Tentoonstelling van werken van Oostenrijksche en Hongaarsche schiklders en beeldhouwers. De 1917e 15 december - 1918e 06 januari*. Den Haag, Pulchri studio, 1917. No 124.

⁴¹ *Isonzo-Ausstellung in der Königlichen Akademie der Künste Berlin. Werke österreichischer und Ungarischer Kriegsmaler und Kriegsbildhauer des k.u.k. Kriegspressequartiers. Dezember 1917 - Jänner 1918*. Berlin, 1917. Márfy kiállított művei: No 53., 55., 56. alatt szerepelnek, de e három képnél tudhatóan többet küldött be, egyebek mellett egy önarcképet is, amely azonban nem került falra.

⁴² A festményről Bálint Aladár részletes leírást ad a *Nyugatban*, amely a kép azonosítását lehetővé

vel később újra feldolgozta a jelenetet, de az új változaton – már az évtized végi stílusának megfelelően – fellazította a konstruktív jegyeket, ellágyította a vonalakat, és a hideg, acélos tónusokat pasztózusan felrakott meleg, rozsdabarna felülettel váltotta fel.⁴³

A kirándulásokon csak elvétve résztvevő, főként Budapesten festegető Márffy valóságos csapásként élte meg, hogy 1917. október végén kinevezték összekötő tisztnek.⁴⁴ Azonnal tiltakozott:⁴⁵

Budapest, 1917. november 2.

A K.Gr. 5756. sz. parancsra jelentem, hogy tüdőcsúcshurutom, aminek alapján felülvizsgáltak, és aminek a következtében már kétszer meg kellett szakítanom a kirándulásomat, az utóbbi időben újfent aktív stádiumba lépett, és az egészségem oly mértékben meg van támadva, hogy lázzal többszörösen is ágyhoz vagyok kötve. Ezt a körülményt megerősíti a mellékelt ezredorvosi bizonyítvány. Kérem tehát, hogy az említett okból mentsenek föl összekötő tiszti beosztásomból.

Márffy Ödön, főhadnagy, hadifestő

A csatolt orvosi szakvélemény nem győzte meg a Parancsnokságot és felülvizsgálatra haladéktalanul Bécsbe rendelték a festőt. Egy bizalmas jelentésből kitűnik, hogy a hadvezetésnek elege lett abból, hogy Márffy örökösen kibújni igyekszik a szolgálat alól:

A Sajtóhadiszállás főorvosának
BIZALMAS!

Márffy főhadnagy hadifestő az 1917. okt. 31-én kelt 11970. sz. parancsnoksági parancsral kinevezést nyert összekötő tisztnek a 4. hadsereg parancsnokságához. A parancs kézhezvételét követően kijelentette, hogy gyengélkedik és nem tudja elkezdeni ezt a szolgálatot.

A nevezett tisztet orvosilag meg kell vizsgálni és meg kell állapítani, el tudja-e látni egy, a 4. hadsereg parancsnoksága mellett működő összekötő tiszt és művészeti csoportvezető könnyű szolgálatát, avagy sem, és az erről szóló beszámolót be kell terjeszteni a Sajtóhadiszállás Parancsnokságának (Művészeti Csoport, Bécs, Ferdinandstrasse 28).

A Sajtóhadiszállás Parancsnoksága azon a nézetten van, hogy Márffy főhadnagy – amennyiben egészségi okok miatt nem alkalmas az összekötő tiszti szolgálat felvételére – a Sajtóhadiszálláson sem képes hadifestői szolgálatát fizikailag ellátni és ezért el kellene bocsátani a Sajtóhadiszállásról.

[olvashatatlan aláírás]

tette. Bálint Aladár: A sajtóhadiszállás harmadik kiállítása. *Nyugat*, 11. 1918. I.: 1053-1054. – Rockenbauer 2006. i. m. No 4.7.4.1.1

⁴³ Rockenbauer 2006. i. m. No 4.7.4.1.2.

A helyben elvégzetett vizsgálat azonban többé-kevésbé a festőt igazolta, miszerint: az „említett személy kétoldali tüdőcsúcshurutól szenved, amit már ismertet felülvizsgálatok során is megállapítottak. A folyamat önmagában nem gátolná meg, hogy Márffy főhadnagy egy összekötő tiszt könnyű szolgálatát ellássa, ámde e folyamat jelenleg újra némileg aktívabbá vált (így 37 fok fölötti reggeli hőmérsékletek és 38 fokos esti hőmérsékletek), és erre való tekintettel orvosilag legelőször is nagy óvatosságot ajánlanék – orvosi kezelést és alkalmasint ágynyugalmat. Kettőtől három hétig tartó időszak alatt a helyzet újra rendbe jöhet és Márffy főhadnagy szolgálatba állhat.⁴⁶

Így a hőemelkedéséből lábadozó Márffy 1918. január végéig Budapesten maradt. Amikor végleg elkerülhetetlenné vált, hogy a csapatokhoz utazzon, újfent megpróbálta elérni, hogy kedvező, festői környezetbe kerülhessen. Ezúttal egy befolyásos osztrák kollégájának a segítségét kérte:

Kedves Angerer!

Az a nagy kérésem lenne Hozzád, tisztelt Kollégám, hogy amennyiben elkerülhetetlenné válnék a következő, februárban esedékes kirándulásba való beosztásom, lehetőség szerint Dél-Tirolba (ne Mezopotámiába) osszanak be. Ezért esetleges beosztásom idejére kérem, érvényesítsd hatékony beavatkozásodat ebben az irányban. Baráti jóakaratedért előre is köszönetet mondva szívélyesen üdvözöl:

Márffy Ödön, főhadnagy.

NB. Kérlek, ezt a levelet tekintsd Hozzád intézett magánlevélnek.

Hogy a próbálkozás milyen eredménnyel járt, nem tudjuk, ám ez a bizalmasnak szánt magánlevél is a bécsi Márffy-dossierben landolt.⁴⁷ Akárhogy is, végül tüzérszázadosnak előléptetve szerelt le 1918 őszén.⁴⁸

⁴⁴ K. Gr. 5756. sz. parancs Márffy Ödönnek, Bécs, 1917. október 30. „Az újfent a Sajtóhadiszálláshoz bevonuló Ludwig Bury-Pravotinszky népfelkelő főhadnagy helyére Nagyságod nyer kinevezést összekötő tisztnek és művészeti csoportvezetőnek a 4. Hadsereg parancsnokságához és f. é. november 15-ével áthelyezést nyer a Sajtóhadiszállás Művészeti Csoportjából az említett hadsereg-parancsnokság állományába. Nagyságod utazásra készen jelentkezni köteles f. é. november 15-én délelőtt 11 órakor a Művészeti Csoport vezetőjénél, Bécs, Ferdinandstrasse 28 alatt, ahonnan elküldik szolgálata fõlvételére a 4. Hadsereg Parancsnokságához.” Kriegsarchiv.

⁴⁵ Márffy Ödön német nyelvű levele a Császári és Királyi Sajtóhadiszállás Parancsnokságának, Budapest, 1917. november 2. A levélhez csatolva Dr. Laub László orvosi igazolása. Kriegsarchiv.

⁴⁶ Szolgálati papír Márffy Ödön hadifestő főhadnagy 1917. november 9-én elvégzett orvosi vizsgálatáról. Kriegsarchiv.

⁴⁷ Márffy Ödön német nyelvű levele Angererhez, Budapest, 1918. január 22. Kriegsarchiv. A címzett Karl Angerer (1877–1955) osztrák tájképfestő, esetleg az ugyancsak osztrák Tony Angerer (1884–1950) lehetett.

⁴⁸ A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium művészkatasztere: Márffy Ödön. – MTA MKI Adattár, ltsz.: MKCS-C-I-57/1000-1.

A háború utolsó heteiben a Nyolcak története szempontjából igen érdekes kiállításra került sor belgrádi királyi palotában,⁴⁹ amely új lendületet adhatott volna a csoportnak. „A cs. és kir. nagyváradai 37. József főherceg gyalogezred József főherceg védnöksége alatt szeptember 1-én magyar műkiállítást nyit meg a belgrádi konakban. A sajtóhadiszállás hadiképkiallításai mellett ez az első eset, hogy tisztára magyar s tisztára műtárlatot rendez katonai parancsnokság, dokumentálva ezzel érzékét a kultúra iránt.”⁵⁰ – jelentette be augusztus elején a *Világ*, az a napilap, amely korábban a legvehemensebben támogatta a Nyolcakat. A tárlatot Kornstein Egon főhadnagy kezdeményezte, és szeptember 15-én nyílt meg 33 művész 187 alkotásával. A kiállítók közt ott volt a modern magyar képzőművészet derékhada, mások mellett: Berény, Csók, Czigány, Fémes Beck, Iványi Grünwald, Kernstok, Márffy, Mednyánszky, Rippl-Rónai, Pátzay, Perlrott, Tihanyi, Vedres. A művészek összetételét nézve leginkább a Bölöni György szervezte 1909-es „erdélyi körút” juthat eszünkbe, amely mintegy fémjelezte a MIÉNK végét és megelőlegezte a Nyolcak létrejöttét. Bár a belgrádi tárlat katonai kezdeményezés volt, csak kisebb részben szerepeltek itt hadi témájú képek, a résztvevők közül többen nem is járták a fronton. A Nyolcak masszív jelenléte szembetűnő. Az alaptagok közül öten szerepeltek: Berény 14, Czigány 11, Kernstok Károly 1, Márffy 7, Tihanyi 10 képet állított ki, és itt voltak a kültagnak számító szobrászok: Fémes Beck és Vedres is. Így együttesen a kiállított művek egynegyedét adták. Önmagában az a tény, hogy a tárlatot Kornstein Egon szervezte, a Nyolcak és értelmiségi holdudvaruk dominanciáját eredményezte. Kornstein civilben a Waldbauer-Kerpely vonósnyégyes Molnár Antal helyére lépett brácsása volt, azaz annak az együttesnek tagja, amely korszakos jelentőségű koncertet adott a Nyolcak tárlatán 1911-ben.⁵¹ Az ő felkérésére Czigány Dezső és Vedres Márk rendezte a kiállítást, és a megnyitón is ők – valamint Rippl-Rónai József – kalauzolták a vendégeket. A kísérő-rendezvények is hasonlóan alakultak, mint a Nyolcak tárlatain: a modern művészetről szóló magyar és német nyelvű előadásokat a csoport létrejötte körül bábáskodó két újságíró, Bölöni György és Relle Pál, valamint az ugyancsak szövetséges Diener-Dénes József tartották, és újra koncertezett a Waldbauer-Kerpely kvartett is. Hogy a hasonlóság még teljesebb legyen, a katalógus bevezetőjét Feleky Géza jegyezte, ő írta annak idején a Nyolcak katalógus esszéjét is. Mostani megállapításait mintha csak onnan vette volna: „A színek és a napfény poétáit a huszadik század elején felváltotta egy új nemzedék, amely egészen új elveket, egészen új törekvéseket hozott. Ez az új generáció azt hirdeti, hogy a színeknek és a napfénynek egyoldalú hangsúlyozása kivetkőztette testiségéből a természetet és légiessé tette, köddé foszlatta a művészetet. Az új nemzedék hitvallása

⁴⁹ A tárlat történetének legalaposabb feldolgozását ld. Gáspár Ferenc: A belgrádi magyar képzőművészeti kiállítás 1918. *Ars Hungarica*, 33. 2005. 141–154.

⁵⁰ Magyar műkiállítás Belgrádban. *Világ*, 1918. augusztus 8.

⁵¹ A kérdésről részletesen ld.: Rockenbauer Zoltán: Új képek, új versek, új zene. A Nyolcak szövetségesei Adytól Bartókig. *A Nyolcak. Kiállítási katalógus*. Szerk. Markója Csilla, Bardoly István. Pécs – Budapest, 2010. 70–89.

szerint az impresszionisták elhanyagolták a formák konstruktív visszaadását, elhanyagolták a természet plasztikai elemeit, a képek architektonikus felépítését a színek kedvéért. Kernstok Károly az út közepén áll, a régibb és a legújabb irány között. Keményen, nyomatékosan, mesteri szűkszavúsággal emeli ki a formák struktúráját az emberi testen és a tájakon, de azért nem mond le a színek tavaszias vidámságáról. Ebben a tekintetben Czigány Dezső robusztusan erőteljes sokoldalú képei rokonságot tartanak Kernstok művészetével. Márffy Ödön és Tihanyi Lajos már egyre teljesebben alárendelik a színt a formák tiszta érzetetésének. Márffy műveinek legfőbb kvalitása a nyugodt nagyvonalúság. A karakterizálásnak végsőkig fokozott tömörsége és ereje ad komoly értéket Tihanyi képeinek. Legteljesebben Berény Róbert szakított az impresszionistákkal. Képei, rajzai egészen újszerűek és rendkívül egyéniek. Berény, Márffy és társai súlyos, komplikált problémákat vetnek fel. A festés legrejtettebb titkait, legmélyebb örvényeit keresik és képeiken az esztétikai elemek nem egyszer szinte háttérbe szorulnak a formáknak tudományosan szigorú analízise mellett.⁵²

A kísérteties hasonlóság a hét évvel korábbi szituációhoz nyilván nem lehetett a véletlen műve. A háború végóráiban újra összetalálkozott annak a szellemi-művészi körnek nagy része, amely a Nyolcak születésekor is együtt állt. A szándék feltehetően megvolt a csoport újjászervezéséhez, a viharos gyorsasággal zajló történelmi események azonban már nem tették lehetővé a folytatást.

⁵² Feleky Géza: [Bevezető]. *Magyar képzőművészek műkiállítása Belgrádban 1918. szeptember-október*. Belgrád, 1918. No 10.